

govora o Bogu obrađuje u četiri cjeline nekoliko pitanja vezanih uz jezik i njegov govor o Bogu: osvrt na jezik u suvremenoj filozofiji i teologiji; pitanje jezika i egzegeze kroz prizmu II. vatikanskog sabora; problem kapaciteta jezika gdje autor odvojeno obrađuje Nietzschea i Tomu Akvinskog.

U trećem i četvrtom dijelu autor obrađuje u dvije manje cjeline pitanja koja bi istovremeno odgovarala pojmovima *Bog i vjera* u samom naslovu. Tu se prije svega obrađuje pitanje Božje skrivenosti kroz teme zaborava milosrđa, Božje šutnje i Hegelov pokušaj pretvaranja otajstva (tajne) u jasan objekt filozofske spekulacije i završava s, kako sam autor kaže, pokušajem uspostavljanja odnosa između estetike i mogućnosti otkrivanja Božjeg lika u estetici, prije svega u slici ili ikoni.

U posljednjem dijelu četvrtog poglavlja autor posvećuje prostor povijesnim pitanjima o Bogu s posebnim naglaskom na Carla Gustava Junga, kao i na neka predbiblijska pitanja o Bogu, i zaključuje s osvrtom na razdoblje od prosvjetiteljstva do suvremenog vremena.

Kako sam podnaslov ističe, u pitanju su mali ogleđi. Malenost ne treba tumačiti u kvantitativnom smislu malenog, nego možda ponajprije u tome kako je riječ o autorovim pokušajima izlaganja zaista velikog i opširnog područja sistemske teologije na jedan razumljiv način.

Ono što je dobro i prednost knjige, jest to što se iako spojeni u cjelinu, tekstovi mogu čitati odvojeno jedan od drugoga, već s obzirom na to što bi čitatelj mogao smatrati zanimljivim za čitanje ili daljnje istraživanje.

Oliver Jurišić

ILUSTRIRANA STUDIJA O TRADICIONALNOJ BOSANSKOJ MUSLIMANSKOJ KUĆI

Rasim Ibrović, *Kuća Sabura: čitanje bosanske kuće*, Sarajevo: 2022., 201 str. sa 117 ilustracija

Autor je bošnjački intelektualac koji je studirao povijest umjetnosti i povijest na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, bavi se muslimanskom kulturnom baštinom u BiH te dijalogom muslimana i kršćana. U razgovoru voli isticati kako dobivanjem diplome nije završio studij jer se želi dublje baviti onim što je započeo. U ovoj knjizi objavio je rezultate istraživanja o kući obitelji Sabur, današnja četvrt Kovači u Sarajevu. Na samom položaju (*in situ*), ulica Saburina 6, danas se nalazi restaurirani muški dio kuće s dvorištem od kaldrme, a ženski dio prenesen je 1913. u Zemaljski muzej u Sarajevu. Knjiga je karakteristična po vješto odabranoj metodologiji i priloženim ilustracijama.

U Proslavu (8-13) ukazuje autor da je središnji tekst *optočen* glosama,

a bilješke s upućivanjem na literaturu i autorovim osobnim refleksijama navedene su na kraju, odvojeno za svako od osam poglavlja (str.147-181). U glosama donosi citate iz putopisa i djela priznatih autora o Bosni i bosanskim muslimanima. Kako u vremenu uključivanja BiH u Austrougarsku Monarhiju god. 1878. bosanski muslimani još nisu bili odabrali naziv za svoju nacionalnost, kršćanski autori su ih često zvali Turci. R. I. ustrajno napominje uz citate iz takvih djela da „Turci“ ne znači nacionalnost, nego vjeru. U Proslavu također ističe da su ljudske građevine simboli koji upućuju na nešto više i u tom smislu spominje kur'ansku izreku 41,53. Uvjeren je da je povratak pravome sebi ujedno povratak Bogu Stvoritelju.

U prvom poglavlju autor je kratko predstavio Sarajevo s aspekta stanovanja kroz stoljeća (15-20). Dolaskom osmanske vlasti Sarajevo se stupnjevito razvijalo na prostoru srednjovjekovne bosanske župe Vrhbosne. Zato je ono u geografskom smislu u Europi, ali u kulturno-civilizacijskom dio je orijentalnog islamskog svijeta. To osvjetljuje autor citatom iz putopisa po Bosni na francuskom god. 1658. koji je preveo i objavio Ćiro Truhelka (1865.-1942.), kustos i ravnatelj Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Danas je najviše građevina iz osmanskog vremena sačuvano u dijelu grada zvanom „čaršija“, koji orijentalni i zapadnjački turisti najviše pohađaju. Naš autor žali što

su promicatelji modernizacije grada nakon 1945. imali „malo osjećaja za tradicionalne graditeljsko-arhitektonske vrijednosti“ (19).

Polazeći od uvjerenja da je kuća u kojoj građani stanuju „grad u malome“, autor je u drugom poglavlju iznio „Specifičnost bosanskog (južnoslavenskog) i osmanskog (orijentalnog) stambenog graditeljstva“ (21-26). Iz *Etimologijskog rječnika* Petra Skoka preuzima osnovno značenje riječi „kuća“: skrovište oko kojega se okuplja velika obitelj s ognjištem kao centrom starinske slavenske kuće. On u toplini koja se širi s ognjišta čita metafizičku dimenziju kuće, s onu stranu vidljivoga ili osjetilnoga: „Riječ je o nebeskoj kući koja, za razliku od ovovremene, nije prolazna, a čija vrata jesu smrt (preseljenje, ar. *mawt*), i to ona smrt o kojoj kur'anski tekst govori kao o iskustvu koje ćemo svi kušati: 'Svaki čovjek smrt će okusiti'“ (23). Novost u tipu kuća u osmansko vrijeme u Sarajevu je otvorenost prema vrtu i prirodi. Glavna prostorija takve kuće je divanhana, koja će s vremenom biti premještena iz prizemlja na kat. Uz otvorenost prema prirodi takva prostorija uvažava potrebu za svjetlom te služi kao mjesto za razgovore unutar obitelji i s posjetiocima.

U trećem poglavlju sabrao je poznate podatke o obitelji Sabur (27-34). Prva vijest o toj obitelji koja se bavila izradom bakrenih predmeta i zanatskim uslugama potje-

če iz dokumenta od 5. lipnja 1755. gdje se spominje pogibija jednoga čovjeka kraj mlina koji je bio vlasništvo Sabura. Prvi poimence poznati su braća Mehmed i Sulejman Sabur; njih i druge članove te obitelji spominje više puta Bašeskija u svojem *Ljetopisu*. Kako „sabor“ znači strpljivost, naš autor iz toga prezimena izvodi da su morali biti strpljivi u duhu islamske tradicije koja je stvorila izreku da je raj pokriven strpljivošću. Ovdje autor u bilješci 22 uspoređuje islamsko, židovsko i kršćansko vrednovanje strpljivosti upućujući na izreke muslimanskih mistika, knjigu o Jobu te neke Pavlove tekstove (str. 150). Obitelj Sabur ugasila se smrću Hasibe, kćeri Ibrahimove. Na obližnjem groblju Kovači Mehmed Mujezinović našao deset grobova s imenom Sabur i s isklesanim natpisima od 1769. do 1867.

Četvrto poglavlje posvećeno je replici kuće Sabur na milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896. godine (35-40). Mađari su te godine slavili tisuću godina od uspostave svoje države, a kako su bili u sastavu austrougarske administracije nakon povlačenja turske vlasti iz Bosne, njihovi visoki činovnici u Sarajevu zauzimali su se očuvanje muslimanskih posebnosti u ovoj zemlji, uz punu svijest da nema više povratka pod vlast sultana. Bosanski paviljon u Budimpešti zauzimao je prostor od 6000 m² i uprizorio je ženski dio kuće Sabura, bosansku

kavanu, zanatske radnje (kujundžije - zlatari, kazandžije - izrađivači bakrenog posuđa, bičakčije - izrađivači noževa različitih vrsta, terzije - krojači, sarači - oni koji prave konjsku opremu od kože - i dr.). Likovi u bosanskom paviljonu bili su odjeveni u tradicionalne bosanske nošnje. Naš autor zaključuje: „Na Milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896, bosanska kultura, između ostaloga posredstvom kuće Sabura prezentirana je prvi put na ovaj način evropskoj, ali i svjetskoj kulturnoj javnosti“ (38).

U petom poglavlju prikazana je kuća Sabura kao arhitektonski stambeni biser u Sarajevu (41-50). Autor navodi podatke iz studije Hamdije Kreševljakovića: ženski dio, muški dio, magaza na kat, kaldrmom popločano dvorište; donji dio bio je zidan od kamena, kat od ćerpića. Ogromni vrt bio je ograđen zidom od kamena i nepečene cigle (ćerpića). Na str. 44-45 prikazan je tlocrt s rasporedom prostorija od kojih je u prizemlju bila najvažnija obiteljska soba (halvat), a na katu poluotvoreno predsoblje (divanhana). Dimenzije kuće su 11,60 puta 8,70 m. U halvat-prostoriji ugrađeno je pet pravokutnih prozora, kuhinja se prostire na oko 2,6 puta 3,4 m te ima dva pravokutna prozora. Krov se sastoji „od četiri vode“ kako kršćani nazivaju i danas muslimanske kuće po gradićima.

U šestom poglavlju obradio je autor namjenu pojedinih prostorija

kao izraz kulture stanovanja i sakralni govor muslimanske kuće u Bosni (51-108). Za razliku od modernih betonskih višekatnica, koje autor s drugim izlagačima naziva mašinom za stanovanje, muslimanske kuće osmanskog razdoblja odražavaju stambenu kulturu obitelji s islamom kao religijsko-duhovnom tradicijom. Ženski dio kuće (*haremluk*) bio je zatvoreniji, a muški (*selamluk*) otvoreniji te je služio i kao prostor za primanje gostiju. Podsjetivši da arapska riječ *selam* znači mir, a *harem* posvećenost, on ističe: „Takva kuća jeste svetište u kojem se spominje Bog, a kuća gdje se spominje Bog jeste *bejtullah* – Božja kuća. Dakle, kuća u kojoj se sve čini *u ime Boga* i sve djela *po, u i sa Bogom*, jeste *bejtullah!* Posve je neprikladno, netačno najčešće zlonamjerno u haremluku, kao ženskom dijelu kuće, iščitavati *a priori* bračnu poligamiju, zatanost žene, zatvorenost ženskog dijela obitelji i sl.“ (54). Slijedi razlaganje sastavnih dijelova obiteljske kuće: dvorište i vrt, predsoblje, kuhinja, ognjište, obiteljska soba za meditaciju, stube kao simbol uspinjanja, poluotvorena prostorija na katu, prostorija za kavu, čardak-čošak kao velika soba na katu s jednim isturenim dijelom i puno prozora. Iznad prozora ove prostorije ispisani su kaligrafski natpisi s Božjim imenima ili atributima i mudrim izrekama. Autor iz toga izvodi: „Kaligrafski zapis u kući

Sabura navodi čovjeka da *otkriva sebe kao cjelovitu Božiju sliku*, i pri tome ga podsjeća da čovjek nema ili ne posjeduje ništa, a da to nije primio kao dar od Boga, jer čovjek je suštinski siromah (*derviš, faqir*)“ (102). Početna riječ na kaligrafskoj kompoziciji je „U ime Boga (*Bismillah*)“, zatim Božji atribut „Sve-milosni (*Ar-Rahman*)“, a posljednja Usmrtitelj (*Al-Mumit*). Na str. 106-107 reproducirano je devet takvih natpisa na izvorniku te sa strane uz svaki postavljen prijevod na teološkom bosanskom.

God. 1913. tri sobe ženskog dijela kuće Sabura prenesene su na Odjeljenje etnologije Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Tom dijelu kuće autor je posvetio sedmo poglavlje (109-118). Soba br. 1 opremljena je uobičajenim inventarom takve kuće: ormar za posteljinu, velika bakrena tepsija koja je služila za stol s kojega se jelo. U sobi 2 je drvenarija kuće u prostoriji na katu s lijepim pogledom na okolicu u kojoj su djevojke spremale robu za udaju; sanduk za tu robu izvana je ukrašen duborezom, a iznutra oslikan biljnim motivima. U sobi 3 predstavljen je begovski bračni par odjeven u odjeću istočnjačkog kroja, ukrašenu zlatovezom. Tu je također bogato ukrašena sobna drvenarija. Ovdje se autor poziva na citate iz *Dnevnika* Vejsila Čurčića (1868.-1959.) kao nekadašnjeg muzejskog djelatnika koji je opisao prijenos muzejskih dragocjenosti

iz Gazi Husrev-begove palače na današnjem trgu fra Grge Martića u novootvoreni Zemaljski muzej.

God. 2006. sarajevska općina Stari grad preuzela je brigu o čuvanju kuće Sabura. To je omogućilo popravak krova koji je prokišnjavao te postavljanje stalnog čuvara i povremeno dovođenje visokih delegacija u ovu kuću na razgledanje. Prilikom obnavljanja kaldrme u dvorištu te kuće god. 2018. pronađena je keramička lulica lijepa izgleda. Zato je autor osmo i završno poglavlje posvetio pušenju u muslimanskoj kući kroz prizmu pribora za pušenje (119-135). Podsjetivši da je duhan donesen u Europu i Aziju nakon otkrića Amerike god. 1462., on napominje kako je na početku duhan u Osmanskom Carstvu proglašen novotarijom koja narušava tradicionalni odnos prema ljudskom zdravlju. Ističe kako je od 17. stoljeća „duhan u Bosni gotovo neizostavan dio specifičnog segmenta kulture življenja, tj. ćeifa i/ili tirjačiluka, i to kod velikog broja ljudi kako na selu tako i po gradovima, te podjednako kod svih društvenih slojeva i etnokonzumacijskih zajednica. I ne samo to, konzumacija duhana je bila gotovo jednako prisutna i kod muškaraca i kod žena“ (121). U Bosnu se duhan početkom uveo iz Makedonije, ali je od 19. stoljeća uvedeno uzgajanje duhana u Hercegovini, Livnu i Bosanskoj Posavini. Na str. 124 uvršten je crtež dijelova lule tursko-

orijentalnog tipa: nausnica, kamiš ili čibuk, lulica. Čibuci su se pravili u Bosni od mostarskog drveta jasmína, a lulice od pročišćene gline i bile su ukrašavane geometrijskim i floralnim motivima. Lulica pronađena u dvorištu kuće Sabura je crvenkasto-terakotne boje i nosi pečat majstora.

U Zaključku (136-137) autor još jednom upozorava na simboličko značenje muslimanske kuće kakvu je prikazao na temelju dostupnih izvora i literature. Potiče na daljnje upijanje te simboličnosti te u tom smislu citira Isusovu izreku o Duhu i vjetru (grčki *pneuma*) koji puše gdje hoće (Iv 3,8 – citira prijevod Novoga zavjeta Rubena Kneževića na bosanski, 2004.) U „Pojmovniku“ je protumačio 334 izraza arapskog ili turskog porijekla kojima se služio u tumačenju muslimanske kuće i kulture stanovanja (str. 183-193). U „Izvorima i literaturi“ (195-201) naveo je 201 naslov djela i članaka kojima se poslužio. Na moju zamolbu, protumačio mi je muški dio kuće Sabura na izvornom položaju 1. rujna 2022. Najviše smo se zadržali u obiteljskoj prostoriji za razgovore (*halvat*), ali se mene najviše dojmila gostinjska soba (*halvat čošak*) s religijskim kaligrafskim natpisima.

Što sam naučio čitanjem ove knjige? Znao sam za načelo kako je islam vjera i država (*din wa dalwa* - usp.: Smail Balić, „Država - islamski“, *Leksikon temeljnih religijskih*

pojmovna, prijevod s njemačkog, Zagreb: 2005., 117-118). To načelo i danas je važno teolozima i političarima u državama s apsolutnom većinom muslimanskih stanovnika. Ovdje sam naučio da je islam i kultura usko povezana s vjerom oslobođenih muslimana. Iz odlazaka iz moje rodne Tramošnice u Gradačac kao središte naše općine znam od djetinjstva da kuće muslimana imaju krov „na četiri vode“. Ovdje sam naučio zornije uočavati muslimanske građevine u zemlji gdje mi kršćani živimo zajedno s muslimanima. Pri tome sam posebno opazio autorovu dijalošku informiranost o kršćanstvu u zemlji kojoj i on s ponosom pripada. Knjigu preporučujem svojim bivšim studentima, koji su sada svećenici i vjeroučitelji, kao dijalošku informaciju o muslimanima u ovoj zemlji.

Mato Zovkić